

Zwarte Piet: een icoon onverenigbaar met Santa Claus

JOHN HELSLOOT

INLEIDING

In het grote boek over Sint-Nicolaas van Charles W. Jones, *Saint Nicholas of Myra, Bari, and Manhattan* (1978), staat een curieuze passage, die ongetwijfeld door Willem Frijhoff bij zijn onderzoek naar de beeldvorming in Amerika rond Evert Willemsz. Bogardus is opgemerkt, maar waaraan door onderzoekers van het Nederlandse sinterklaasfeest nog geen aandacht is geschonken. Verwonderlijk is dat niet, want het gaat om een bijzin in een vrij lang citaat uit de *Gentleman's Magazine* van 1827. Dat wordt door Jones gebruikt om te laten zien dat in New York in de eerste decennia van de negentiende eeuw de datum van de viering van 'the Eve of St. Nicholas' nog niet vastlag en rond die tijd naar oudejaarsavond was verschoven. Het artikel beschrijft hoe kinderen van 'the old Dutch settlers, and those who have fallen insensibly into their habits', al lang tevoren naar het feest uitzien en zich een voorstelling trachten te maken van 'the person and being of Sandy Claus (evidently a corruption of St. Nicholas)'. De auteur vermeldt dat deze figuur 'in the opinion of the majority, is represented by a little old negro, who descends the chimney at night, and distributes a variety of rewards with impartial justice'.¹

Sinterklaas verbeeld als 'een kleine oude neger'. Het is, op het eerste gezicht, een nogal ongewoon beeld. Wordt hier melding gemaakt van een voorstelling waaraan de herinnering in Nederland zelf verloren was gegaan? Of omgekeerd daar juist nog niet uitgekristalliseerd was? Zou die op een of andere manier de Amsterdamse oud-onderwijzer en publicist Jan Schenkman kunnen hebben beïnvloed toen hij in 1850, in zijn prentenboekje *Sint Nikolaas en zijn knecht*, de figuur schiep die later Zwarte Piet zou gaan heten?² Aangezien de berichtgeving, bijvoorbeeld in Nederlandse boeken of tijdschriften, over wat zich in de eerste helft van de negentiende eeuw in New York en andere Amerikaanse steden in de maand december afspeelde op dit onderwerp niet onderzocht is, valt dit niet geheel uit te sluiten. Maar hoe

aannemelijk is het dat in zo'n hypothetische bron het woord 'neger' gebruikt zou zijn?

Het is jammer dat Jones het genoemde citaat niet van commentaar heeft voorzien. Want het is de vraag of de schrijver van het artikel van 1827 zijn New Yorkse informanten wel goed heeft begrepen. Zullen zij hem niet eerder verteld hebben dat zij de sinterklaasfiguur zagen als een 'black man', een 'zwarte man', en heeft hij die vervolgens, vanuit een ander referentiekader, opgevat als een 'negro'?³ In dat geval wordt de passage begrijpelijker. Als kinderschrikken, figuren verzonnen om kinderen af te houden van gevaarlijk of ongewenst gedrag, werden Sinterklaas en 'de zwarte man' in Nederland immers soms in één adem genoemd.⁴ Eind achttiende eeuw gebeurde dat uiteraard in afkeurende zin door een verlicht auteur als IJsbrand van Hamelsveld.⁵ Maar vanaf de jaren 1830-1840 begon zich in burgerlijke kringen een omslag, een proces van herinterpretatie, af te tekenen in de houding tegenover deze figuren. Nicolaas Beets bijvoorbeeld hekelde in 1837 de waanwijsheid van kinderen die wisten te vertellen 'dat St. Nicolaas niet door den schoorsteen komt, dat "wie aan den zwarten man gelooft, van zijn verstand beroofd is!"'.⁶ In plaats van schadelijk werden deze figuren geleidelijk juist als bevorderlijk voor de fantasie van het kind beschouwd en in de beeld- en vervolgens ook feestcultuur ingezet om huiselijke rituelen mee vorm te geven.⁷ Iets soortgelijks kan zich, iets eerder, ook in New York hebben voorgedaan. Het 'oude negertje' wekt niet de indruk erg griezelig gevonden te zijn.

Een probleem bij deze interpretatie van het citaat is evenwel, zoals Jones als eerste heeft laten zien, dat van iets als 'het voortleven van Nederlandse tradities' begin negentiende eeuw in New York nauwelijks gesproken kan worden. Dat Nederlandse verleden waarin de sinterklaasviering een rol gespeeld zou hebben, werd toen wel verzonnen, door met name Washington Irving in nauw samenspel met andere New Yorkse schrijvers en intellectuelen, en in antwoord op specifieke lokale omstandigheden.⁸ Daarnaast is de 'zwarte man' als kinderschrik bepaald geen louter Nederlandse voorstelling.⁹ Toch is het niet onmogelijk dat in dat Amerikaanse *would-be* Nederlandse milieu 'de zwarte man' als een 'oud-Nederlandse traditie' gecirculeerd heeft en op deze wijze in de *Gentleman's Magazine* terecht is gekomen.

Hoe de figuur van Santa Claus kon uitgroeien tot de imaginaire geschenkenbrenger bij uitstek met Kerstmis is inmiddels door Amerikaanse onderzoekers meermalen beschreven.¹⁰ Hij kwam uiteindelijk

als overwinnaar naar voren in een concurrentiestrijd met talrijke andere soortgelijke figuren, 'a heterogeneous jumble of images, stories, and legends', afkomstig uit verschillende etnische tradities – verzonnen of niet.¹¹ Is het 'denkbaar', aanhakend op een door Willem Frijhoff in zijn Amsterdamse oratie opgeworpen probleem, dat zich daaruit, in aansluiting bij de voorstelling van de 'little old negro', ook een *zwarte* figuur zou hebben kunnen kristalliseren, in een hoofd- of eventueel bijrol?¹²

ZWARTE PIET IN AMERIKA?

Voor zover ik weet heeft alleen Leigh Eric Schmidt zich met deze vraag, die verder waarschijnlijk alleen een Nederlander zou willen stellen, beziggehouden. Als een 'possibility' sluit hij dat niet uit. Hij verwijst expliciet naar de 'little old negro' uit 1827 en beschouwt deze als een voorbeeld van 'racial inclusion' in de, vooral gedurende de eerste helft van de negentiende eeuw nog geheel openliggende, verbeelding van geschenkenbrengers. Hij gaat echter een stap te ver wanneer hij, zonder bronvermelding, schrijft dat Santa Claus in die tijd 'in his rounds [...] was accompanied occasionally by the Christ child, sometimes by a black assistant or servant named Peter'.¹³ Na de publicaties van Jones zou deze al te gemakkelijke aanname van een overeenkomst tussen de huidige sinterklaasviering in Nederland en decemberfeesten in het vroegnegentiende-eeuwse Amerika niet meer gemaakt mogen worden – nog afgezien van het feit, maar daarmee kon Schmidt moeilijk bekend zijn, dat de zwarte knecht in Nederland pas in 1850 bij Schenkman ten tonele verschijnt.¹⁴ Door Washington Irving werd hij dan ook niet genoemd.

Schmidt baseert zich hier ongetwijfeld, gezien zijn woorden 'rounds' en 'Christ child', op een in de literatuur meermalen genoemd bericht uit de *Philadelphia Pennsylvania Gazette* van 29 december 1827. Dat vermeldt dat Kerstmis in die tijd 'in all the German towns' van de staat Pennsylvania een belangrijke feestdag is en dat kinderen uitzien naar wat zij in hun opgehangen sokken zullen krijgen.

'Bellschniggle', 'Christkindle' or 'St. Nicholas', punctually perform their rounds, and bestow rewards and punishments as

occasion may require. Our readers are perhaps aware this Mr. Bellschniggle is a visible personage – Ebony in appearance, but Topaz in spirit. He is the precursor of the jolly old elf ‘Christkindle’, or ‘St. Nicholas’, and makes his personal appearance, dressed in skins or old clothes, his face black, a bell, a whip, and a pocket full of cakes or nuts; [...].

‘Christkindle’ of ‘St. Nicholas’ zelf daarentegen ‘is never seen’. Deze brengt zijn geschenken ‘s nachts ongemerkt via de schoorsteen.¹⁵ Stephen Nissenbaum vindt het weliswaar ‘interesting to note that this Belsnickle was made up in blackface’, maar hij gaat daar verder niet op in.¹⁶ Een personage met een zwart gemaakt gezicht is echter niet hetzelfde als een ‘black assistant’, zoals Schmidt dat benoemt. Het gaat hier bovendien om een figuur van Duitse oorsprong. Specifiek naar aanleiding van deze ‘Mr. Bellschniggle’, maar in het bredere kader van zijn studie over de ‘blackface minstrels’ van de jaren 1830-1840, acht Dale Cockrell het ‘impossible’ ‘to construct an understanding that places race at the center of folk blackface’. Meer in het algemeen stelt hij dat ‘in the culture of common people, masking in blackface was making a statement more about what you were not than about race’.¹⁷ Een zwart gemaakt gezicht was, naast ongewone kledij en vreemd gedrag, een van de middelen om dat anders-zijn, in een nu eens minder, dan meer ernstig spel, vorm te geven. Het zijn immers onherkenbare ‘outsiders’, dikwijls jongemannen, die de groepsnormen articuleren, bijvoorbeeld tijdens decemberrituelen.¹⁸ De ‘zwarte man’ als kinderschrik ligt in dezelfde orde van betekenisgeving.¹⁹ Schmidt heeft daarvoor onvoldoende oog gehad.

Andere gegevens in Amerikaanse bronnen waarin een verzonnen figuur in verband gebracht kan worden met de kleur zwart of een echte zwarte zijn mij niet bekend. Intrigerend is wel dat Susan Davis heeft laten zien hoe in Philadelphia in de jaren 1830 het ‘belsnickling’ een transformatie onderging. In plaats van ouderen die verkleed de huizen binnengingen om de kinderen te belonen of te bestraffen, zijn het dan groepjes jongelui uit de lagere klassen die bizar verkleed de straat opgaan. Zij dosten zich uit als vrouw, indiaan, Chinees of Duitser, en vooral als zwarte. ‘Blackface was a popular theme in the street Christmas from the 1830s.’²⁰ In dezelfde geest als Cockrell verklaart Davis deze maskerades als ‘the identification and impersonation of “others” and outsiders’, door wie de jongeren zich op sociaal-

economisch terrein bedreigd voelden en die ze niet alleen symbolisch uitbeeldden, maar vaak daadwerkelijk te lijf gingen.²¹ Ook in andere plaatsen deed zich dit soort ongeregelheden op straat voor, al wordt in de literatuur niet expliciet vermeld dat men zich daar vermomde als ‘blackface’.²²

Het ontstaan van het Amerikaanse kerstfeest wordt door onderzoekers mede gezien als een reactie op deze wilde straattaferelen. De beter gesitueerden keerden zich daarvan af, vierden het feest thuis met hun gezin en verzonnen nieuwe rituelen, met Santa Claus als centrale symbolische figuur.²³ Hier ligt een interessante parallel met de situatie in Nederland. Ook daar trokken in de negentiende eeuw, vooral op het platteland, groepjes jongelui rond, raar verkleed en soms met zwart gemaakte gezichten – maar dan met sinterklaas.²⁴ Jan ter Gouw noemde ze graag de ‘Zwarte Klazen’.²⁵ Voor Van Hengel verlaagden deze figuren met hun ‘vreemde’ uitdossingen de sinterklaasfiguur ‘tot een gemeenen kluchtspeler’ en hij vroeg zich in 1831 af: ‘wie durft den tijd bepalen, waarin dit geheel veranderen zal?’²⁶ Die omslag kwam betrekkelijk snel en werd gemarkeerd door het eerder genoemde boekje van Jan Schenkman (1850). Dat was een succes omdat de illustraties precies aansloten bij de behoefte bij de burgerij aan een rustig, ordelijk en huiselijk sinterklaasfeest.²⁷ Schenkman knoopte aan bij eerdere vormelementen en boog die tegelijkertijd om: zijn Sinterklaas is bedaard en voornaam en heeft, om toch een minimale groep te vormen, een metgezel, die de, voor de burgerij bevattelijke, rol van knecht krijgt, een figuur met een donker gezicht die al snel evolueerde tot een ‘echte’ zwarte. Wat de nieuwe Sinterklaas en zijn zwarte knecht werden voor Nederland, werd Santa Claus, maar dan als eenling, voor Amerika.²⁸

Een theoretische mogelijkheid, een symbolische incorporatie en tegelijk transformatie van een ‘zwarte’ figuur zoals bewerkstelligd door Schenkman, blijkt daar inderdaad ‘ondenkbaar’ te zijn geweest. Schmidt stelt dat eveneens vast en verklaart dit primair uit het commerciële belang van de verbeelding van de imaginaire kerstfiguur. ‘Stories about Santa Claus having a black assistant, or even himself being black, [...] did not make the grade; such images were clearly out of harmony with the dominant white, middle-class market for Christmas presents.’²⁹ Daaraan kon, blijkbaar, ook de vanaf het midden van de jaren 1850 in de ‘black minstrel shows’ ontstane beeldvorming van (Zuidelijke) zwarten als ‘loyal, grinning darkies who loved their white

folks' geen verandering brengen, zeker niet in het Noorden, dat op de vormgeving van het kerstfeest zijn stempel heeft gedrukt.³⁰ Zelfs als symbolische 'outsiders' was in het universum van imaginaire of nagespeelde figuren voor 'zwarte mannen' geen plaats.³¹

Vergelijking met Amerika kan tevens het ontstaan van de Nederlandse sinterklaasiconografie verhelderen. Rond het midden van de negentiende eeuw waren zwarten in Nederland fysiek vrijwel afwezig.³² Daarom was een zwarte knecht daar wél denkbaar en kon deze – zelfs blijmoedig – geaccepteerd worden. Dit neemt niet weg dat ook in Nederland het beeld van zwarten rond het midden van de negentiende eeuw, naar huidige maatstaven, bepaald niet alleen maar positief was. Hun veronderstelde geschiktheid voor uitsluitend een dienende rol, hun trouw en kinderlijkheid stonden voorop, niet hun gelijkwaardigheid als mens aan witten.³³ In dat kader kreeg de zwarte knecht van Sinterklaas zijn plaats.

AMERIKANEN EN ZWARTE PIET

Hebben de Amerikanen iets gemist nu hun Santa Claus het zonder een 'Black Pete' heeft moeten stellen? Of anders gezegd, hoe kijken Amerikanen, wit en zwart, aan tegen deze figuur in het Nederlandse sinterklaasfeest? Bij het ontbreken van een volwaardige studie over dit onderwerp moeten hier enkele losse kanttekeningen volstaan. Het valt op dat in Amerikaanse kinderboeken over Holland uit de eerste helft van de twintigste eeuw de aanwezigheid van een zwarte knecht naast Sinterklaas eenvoudig als een gegeven gepresenteerd wordt, zonder nadere uitleg over het ongewone daarvan vergeleken met de Amerikaanse situatie.³⁴ Een indruk van dat laatste biedt een toevallig gegeven uit Nederlands-Indië. Zwarte Piet keerde in 1937 in Malang overrichter zake terug nadat hij eropuit gestuurd was om Sinterklaas op te halen voor zijn bezoek aan de sociëteit.

Het bleek dat deze Sint [...] eene echtgenoot had wier wieg eenmaal in het land der Stars and Stripes had gestaan, het land met de aparte afdelingen in trams en wachthuisjes voor 'white men' en 'coloured people'... En dan haar echtgenoot in één auto, op een en dezelfde bank achterin met zoo'n stuk 'blooming, beggarly, bastard nigger! Oh no!'³⁵

Sinterklaas en een Afro-Amerikaan in de rol van Zwarte Piet, in 1952 verwelkomd op het station van New York door in 'Nederlands kostuum' gestoken leerlingen van de Washington Irving High School en de Nederlandse consul. (Fotoarchief Spaarnestad)

Tijdens en vlak na de Tweede Wereldoorlog werden er in Amerika films vertoond en toneelstukken opgevoerd over de traditie van Sinterklaas en Zwarte Piet. Traden beiden eerst samen op, in de loop van de jaren 1950 vertoonde Sinterklaas zich nog als enige op 'Hollandse' feesten in Amerika. 'Perhaps because of American ethnic sensitivity, Black Piet dropped out of the legend.'³⁶ Dat valt ook af te leiden uit een foto van Sinterklaas met een witte begeleider tijdens een optocht georganiseerd door nazaten van Nederlandse immigranten in Pella, Iowa, in de jaren 1980.³⁷

Pas eind jaren 1960, ongetwijfeld mede onder invloed van de zwarte bewustzijnsbeweging in Amerika, en in toenemende mate van de jaren 1980 weerklinken in Nederland zelf kritische geluiden over de zwartheid van Piet, met name onder vanuit Suriname afkomstige Nederlanders. Zijn prominente rol in het sinterklaasfeest zou een bewijs zijn van het, nog steeds ontkende, vergeten of verdrongen, slavernijverleden en racisme van de witte Nederlanders.³⁸ Deze kritiek heeft de status van Zwarte Piet veranderd. Van een door velen als betrek-

kelijk onschuldig beschouwde figuur uit de 'alledaagse mythologie', waartoe ook Sinterklaas, de kerstman of de paashaas behoren, wordt hij nu een 'icoon', in de betekenis die Willem Frijhoff daaraan heeft gegeven, van de strijd tegen raciale vooroordelen. Hij is niet meer 'louter representatie', maar 'verwijst naar iets wat werkelijk heeft plaatsgevonden, of althans naar de perceptie van de toeschouwer kan hebben plaatsgevonden'.³⁹

Echo's van deze discussie over Zwarte Piet hebben ook Amerika bereikt en zijn te vinden in de pers en op internet.⁴⁰ 'Dutch St. Nick sidekick is politically incorrect.'⁴¹ Dit standpunt, in Nederland nog altijd dat van een zeer kleine minderheid, lijkt door Amerikanen, zwart en wit, breed en als vanzelfsprekend te worden gedeeld.⁴² Wanneer zij tijdens een verblijf in Nederland met Zwarte Piet worden geconfronteerd, overheersen verbazing en ongelooft.⁴³

The black peters really freaked me out, as they were a total shock. I had just visited the Anne Frank house and was walking back to my hotel, when I saw a cart drive by with a bunch of dudes in blackface in the back, dressed in comical costumes and holding presents.⁴⁴

Een Amerikaan toonde op internet zelfgemaakte foto's van allerlei reclamemateriaal met daarop Zwarte Piet in winkels in Bussum. 'I try to imagine this hanging in a window in Chicago – how many milliseconds it would take to be shot out?'⁴⁵ Op de schok die men ervaart volgt dan meestal snel een resolute afwijzing.⁴⁶

Deze weerzin richt zich primair op de manier waarop zwarten worden voorgesteld: karikaturaal en door witten in 'blackface'. Dit blokkeert bij Amerikanen opnieuw, net als in de periode tot ongeveer de jaren 1960, maar nu om diametraal tegenovergestelde redenen, een eventueel begrip voor een zwarte als imaginaire figuur in de alledaagse mythologie.⁴⁷ Aan te nemen valt dat Amerikanen daarmee tevreden zijn en een negatief beeld hebben van de Nederlandse Zwarte Piet, voor zover zij tenminste met hem bekend zijn.

'SANTA & PETE'

In dit kader mag het dan wel bijzonder opmerkelijk heten dat in 1998 in Amerika een boekje verscheen, een kerstverhaal geschreven door

twee 'African-Americans', Christopher Moore en Pamela Johnson, met als titel *Santa & Pete*.⁴⁸ Net als Schenkman anderhalve eeuw tevoren in Nederland herschrijven zij de mythe van Santa Claus door daarin als tweede hoofdrolspeler een zwarte helper, Pete, te laten optreden. Het gaat hierbij niet zozeer om de uitvinding van iets nieuws als wel om het ongedaan maken van een omissie in de Amerikaanse traditie. 'Mijn verhaal,' zei Moore, 'betekent een eerherstel voor Zwarte Piet', 'een restauratie van het zwarte element van de belangrijkste Amerikaanse feestdag, Kerstmis'.⁴⁹

Terwijl het volgens een nogal eens gehoorde verklaring Sinterklaas is die de slaaf Zwarte Piet heeft vrijgekocht, is het in *Santa & Pete* de zwarte die het initiatief neemt en St. Nick, zoals men Santa 'back then' noemde, bevrijdt uit de gevangenis van Sevilla, waarin hij ten onrechte opgesloten zat. Pete, in Spanje geboren, maar van Noord-Afrikaanse afkomst, was slaaf geweest en had zich door hard werken zelf weten vrij te kopen. Misschien met een knipoog naar de eerder genoemde 'little old negro' is Pete lang en jong. Pete en St. Nick stellen vast dat ze elkaar nodig hebben en eeuwenlang gaan zij samen naar Nederland om de kinderen daar cadeautjes te brengen. Van Pete leert St. Nick dat hij vooral oog moet hebben voor het goede in het kindergedrag. Als op een jaar blijkt dat sommige kinderen naar Amerika vertrokken zijn, reizen St. Nick en Pete hen na. In Nieuw-Amsterdam ontmoeten zij kinderen van zwarte slaven die hen van hun Nederlandse meesters direct herkennen en ook dominee Bogart, volgens Moore 'een kampioen van de integratie'.⁵⁰ Ze voorkomen een confrontatie tussen Nederlanders en indianen en verspreiden door hun optreden hun gezamenlijke boodschap 'about friendship, teamwork, doing for others, and having the faith to push past the differences that can divide us, even when it makes us uncomfortable'.⁵¹ De lezer leert ook hoe Santa door allerlei toevalligheden aan zijn slee en acht rendieren komt, met Rudi op kop, en aan zijn rode pelsmantel. 'Christmas may technically be a European tradition, but really, it's as Native American as anything else. Embrace it, *Santa & Pete* suggests.'⁵² Op basis van het boek werd een tv-film gemaakt, die door CBS op 5 december 1999 werd uitgezonden en sindsdien ook op video en dvd verkrijgbaar is.

Na de afkeuring door Amerikanen van de uitbeelding van Zwarte Piet in het Nederlandse sinterklaasfeest zou men, omgekeerd, mogen verwachten dat zo'n zwart personage door hen van harte verwelkomd

wordt wanneer dat, zoals in *Santa & Pete*, ondubbelzinnig positief en als aan Santa gelijkwaardig wordt voorgesteld. Dat lijkt maar in zeer beperkte mate het geval. Het boekje van Moore en Johnson, omschreven als 'a Christmas tale of folklore and friendship across borders',⁵³ is er, afgaand op enkele kritieken, wel in geslaagd geloofwaardig te maken dat Zwarte Piet eigenlijk en ten onrechte naast Santa Claus ontbreekt in de Amerikaanse alledaagse mythologie. 'Certainly in America, as the Christmas story has evolved, the notion of such a Black Peter has been whitewashed away.'⁵⁴ Maar consequenties in de iconografie of bij de rituele of materiële vormgeving van het Amerikaanse kerstfeest lijken daaruit nog niet te zijn getrokken. Al zal het veel Amerikanen vaag bekend zijn dat Santa Claus iets te maken heeft met de Nederlandse Sinterklaas, de kracht van die, door *Santa & Pete* opnieuw bemiddelde, oorspronkelijk Nederlandse erfenis is waarschijnlijk toch te gering in het spectrum van de vele etnische tradities in Amerika om de al zo lang gegroeide concepties rond Santa Claus te kunnen doorbreken en bij te stellen. 'The book has never really caught on,' aldus recensent W. Kim Heron, en het werd dan ook niet herdrukt.

Daarvoor sloot *Santa & Pete* bovendien niet op dezelfde manier aan bij de tijdgeest als Schenkman's *Sint Nikolaas en zijn knecht* anderhalve eeuw eerder in Nederland. Moore beklagde zich erover dat *Santa & Pete* in boekhandels stond bij de 'black studies', ongetwijfeld omdat het geschreven is door zwarte auteurs, in plaats van op de 'far more appropriate' kerstafdeling.⁵⁵ De essentie van het boekje is inderdaad juist dat het dat soort raciale indelingen wil overstijgen. Niet iedereen was van die, waarschijnlijk als al te nadrukkelijk gepercipieerde, boodschap gecharmeerd. De schrijver Louis Wittig noemde de film een 'quirky attempt to create a politically correct Christmas myth'.⁵⁶ Maar anderen meenden dat het boekje 'will captivate readers of all ages with its timely messages about faith, history and racial unity', en zelfs dat 'this book could be the start of a better world!'⁵⁷

In Amerika is, zoals bekend, veel mogelijk. Voorlopig moet evenwel vastgesteld worden dat er daar, evenals in het verleden en ondanks de aanzet van *Santa & Pete*, niet echt plaats is voor een Zwarte Piet naast Santa Claus.

NOTEN

1. Ch. W. Jones, *Saint Nicholas of Myra, Bari, and Manhattan* (Chicago en Londen, 1978) 351.
2. Zie voor de datering van het boekje van Schenkman, P.J. Buijnsters en L. Buijnsters-Smets, *Lust en leering. Geschiedenis van het Nederlandse kinderboek in de negentiende eeuw* (Zwolle, 2001) 320-321.
3. Vgl. A. Blakely, *Blacks in the Dutch world. The evolution of racial imagery in a modern society* (Bloomington en Indianapolis, 1993) 61-63, met name 63: 'some looking in the real world for human types with which to associate the black monsters in the world of the imagination are drawn to comparisons using black people'.
4. J. ter Gouw, *De volksvermaken* (Haarlem, 1871) 254, verwijst bijvoorbeeld naar een bron uit 1838 waarin wat hij zelf 'de zwarte bullebak' noemt geassocieerd wordt met Sinterklaas: de Italiaanse 'befana', een vrouw of man 'met zwarte kleederen en een met roet besmeerd aangezigt [...] het spook, dat, op het uur van Jezus' geboorte, door den schoorsteen is nedergedaald, om aan de zoete kinderen lekkers te brengen en stoute kinderen te kastijden. Deze vertoening, waarmede onze St. Nikolaas-verschijning verwant is [...]', *De Aardbol. Magazijn van hedendaagsche land- en volkenkunde*. 11. Zwitserland en Italië (Amsterdam, 1838) 381. Ter Gouw spreekt zelf afwisselend ook over 'Zwarte Klaas' en 'de zwarte man', daarbij benadrukkend dat Sinterklaas natuurlijk 'geen moriaan' was, *De volksvermaken*, 254, 261, 262, vgl. 256. Onduidelijk blijft of 'Zwarte Klaas' een term was die hij opgevangen had of van eigen makelij was, onder invloed van het boek van E. Verwijs (*Sinterklaas*. 's-Gravenhage, 1865) waarin deze Sinterklaas beschouwt als een relict uit de Germaanse mythologie.
5. IJ. van Hamelsveld, *De zedelijke toestand der Nederlandsche natie, op het einde der achttiende eeuw* (Amsterdam, 1791) 195.
6. Geciteerd in D.L. Daalder, *Wormcruyt met suycker. Historisch-critisch overzicht van de Nederlandse kinderliteratuur* (Schiedam, 1976, oorspr. 1950) 78. Beets citeert hier, in omgekeerde zin, een gedicht van Hieronymus van Alphen uit 1778, zie A. van den Berg, *Van binnen moet je wezen* (Amsterdam, 1989) 17 en R. Dekker, *Uit de schaduw in 't grote licht. Kinderen in egodocumenten van de Gouden Eeuw tot de Romantiek* (Amsterdam, 1995) 132.
7. M. Eberspächer, *Der Weihnachtsmann. Zur Entstehung einer Bildtradition in Aufklärung und Romantik* (Stuttgart, 2002), met name 136-137, 207-208, 249.
8. C.W. Jones, 'Knickerbocker Santa Claus', *The New-York Historical Society quarterly*, 38 (1954) 356-383, Jones, *Saint Nicholas*, 339-346. Zie ook W. Frijhoff, *Wegen van Evert Willemsz. Een Hollands weeskind op zoek naar zichzelf 1607-1647* (Nijmegen, 1995). 828-830; W. Frijhoff, 'Reinventing an old fatherland. The management of Dutch identity in early modern America', in: R. Bendix en H. Roodenburg (red.), *Managing ethnicity. Perspectives from folklore studies, history and anthropology* (Amsterdam, 2000) 121-141, aldaar 128; zie ook, minder kritisch dan Jones, E. Paling-Funk, 'Knickerbocker's New Netherland: Washington Irving's representation of Dutch life on the

- Hudson', in: G. Harinck en H. Krabbendam (red.), *Amsterdam – New York. Transatlantic relations and urban identities since 1653* (Amsterdam, 2005) 135-147, aldaar 142-143.
9. Vgl. Jones, *Saint Nicholas*, 311; Eberspächer, *Der Weihnachtsmann*, 99 en voor de 'black man' als kinderschrik elders op het Amerikaanse continent, weliswaar veel later, J.D.A. Widdowson, *If you don't be good. Verbal social control in Newfoundland* (St. John's, 1977) 112-115.
 10. Zie vooral S. Nissenbaum, *The battle for Christmas* (New York, 1996) 49-89; en ook P.L. Restad, *Christmas in America. A History* (New York en Oxford, 1995) 45-56, 143-154; K.A. Marling, *Merry Christmas. Celebrating America's greatest holiday* (Cambridge, Ma. en Londen, 2000) 197-242.
 11. L.E. Schmidt, *Consumer rites. The buying & selling of American holidays* (Princeton, 1995) 132.
 12. W. Frijhoff, *Heiligen, idolen, iconen* (Nijmegen, 1998) 55.
 13. Schmidt, *Consumer rites*, 132.
 14. 'This figure did not appear in the American version of his visit,' schreef Barnett terecht over 'the black servant who accompanied St. Nicholas on his annual visit in Holland', J.H. Barnett, *The American Christmas. A study in national culture* (New York, 1954) 26. Desondanks maakte Pimlott dezelfde fout als later Schmidt: 'In accordance with the Dutch custom the children of the immigrants [in Amerika] had continued to put out their shoes so that Santa Claus [...] would fill them when he called on St. Nicholas' Eve accompanied by his negro servant, Black Pete', J.A.R. Pimlott, *The Englishman's Christmas. A social history* (Hassocks, 1978) 115. Zo ook deChant: 'Soon after Sinterklass and Zwarte Piet arrived in North America [...]', D. deChant, *The sacred Santa. Religious dimensions of consumer culture* (Cleveland, 2002) 188.
 15. Voor het eerst gepubliceerd door A.L. Shoemaker, *Christmas in Pennsylvania. A folk-cultural study* (Kutztown, Pa., 1959) 74; Vgl. Barnett, *The American Christmas*, 11.
 16. Nissenbaum, *The battle for Christmas*, 100.
 17. D. Cockrell, *Demons of disorder. Early blackface minstrels and their world* (Cambridge, 1997) 53.
 18. R.D. Abrahams en R. Bauman, 'Ranges of festival behavior', in: B.A. Babcock (red.), *The reversible world. Symbolic inversion in art and society* (Ithaca en Londen, 1978) 193-208; D. Handelman, 'Christmas mumming in Newfoundland', in: idem, *Models and mirrors: towards an anthropology of public events* (Cambridge (enz.), 1990) 138-159. De 'mummers' worden in Newfoundland soms de 'Dark Ones' genoemd, *ibid.*, 145.
 19. Vgl. voor het naspelen van de 'zwarte man', weliswaar in 'de Middeleeuwen', J. Nederveen Pieterse, 'Mirakels multiculturalisme: Zwarte Piet revisited', in: L. Helder en S. Gravenberch (red.), *Sinterklaasje, kom maar binnen zonder knecht* (Berchem, 1998) 27-44, aldaar 31, 40.
 20. S.G. Davis, "'Making night hideous": Christmas revelry and public order in nineteenth-century Philadelphia', *American Quarterly*, 34 (1982) 185-199, aldaar 189; S.G. Davis, *Parades and power. Street theatre in nineteenth-century Philadelphia* (Philadelphia, 1986) 103-109.
 21. Davis, *Parades and power*, 158.
 22. Restad, *Christmas in America*, 35-41; Nissenbaum, *The battle for Christmas*, 90-99.
 23. Davis, "'Making night hideous"', 195; Nissenbaum, *The battle for Christmas*, 99.
 24. Vgl. J. Helsloot, 'De opkomst van Sinterklaas als nationaal feest in Nederland. Een schets op grond van twee volkskundevragenlijsten (1943 en 1994) van het Meertens Instituut', in: A. Döring (red.), *Faszination Nikolaus. Kult, Brauch und Kommerz* (Essen, 2001) 104-139, aldaar 112-116; J. Helsloot, 'Sich verkleiden in der niederländischen Festkultur. Der Fall des "Zwarte Piet"', *Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde*, 36 (2005/6) 137-153.
 25. Ter Gouw, *De volksvermaken*, 256.
 26. W.A. van Hengel, *Sint-Nikolaas en het Sint-Nikolaasfeest* (Leiden, 1831) 26.
 27. Op het belang van het boekje van Schenkman heeft met name Eugenie Boer de aandacht gevestigd: E. Boer-Dirks, 'Nieuw licht op Zwarte Piet. Een kunsthistorisch antwoord op de vraag naar de herkomst van Zwarte Piet', *Volkskundig Bulletin*, 19 (1993) 1-35; E. Boer-Dirks, 'De Sint Nicolaas van Jan Schenkman', *Ons Amsterdam*, 47 (1995) 282-286; E. Boer, 'Saintly and generous. Saint Nicholas and the Low Countries', *The Low Countries. Arts and society in Flanders and the Netherlands. A yearbook*, (1999/2000) 108-115, aldaar 112. Vgl. G. Korff, 'Hase en Co. Zehn Annotationen zur niederen Mythologie des Bürgertums', in: U. Gyr (red.), *Soll und Haben. Alltag und Lebensformen bürgerlicher Kultur* (Zürich, 1995) 77-95, aldaar 84; J. de Jager, *Rituelen. Nieuwe en oude gebruiken in Nederland* (Utrecht, 2001) 216.
 28. Al kreeg Santa Claus later hulp van 'elves', hun rol is niet vergelijkbaar met die van Zwarte Piet bij Sinterklaas, vgl. Restad, *Christmas in America*, 149. De bewering van deChant snijdt geen hout: 'Long gone by this time [the postmodern era] was Black Pete [...] Pete became a Caucasian and multiplied, becoming Santa's legion of elves [...]', *The sacred Santa*, 194.
 29. Schmidt, *Consumer rites*, 134.
 30. R.C. Toll, *Blacking up. The minstrel show in nineteenth-century America* (Londen (enz.), 1974) 88 (zie ook 244-245), 66, 72, 75, 83-87, 97; Restad, *Christmas in America*, 91.
 31. Dit is ook de visie van de Amerikaanse African People's Socialist Party in 2005: 'In the U.S. Santa Claus had to lose Zwarte Piet because of the presence of African people who worked and were used like beasts.' Had hij wel als diens helper gefungeerd, dan zou dat de, door witten ongewenste, 'recognition of the role of enslaved African workers in creating all the value in the U.S.' geïmpliceerd hebben, www.apspuhuru.org/node/view/63.
 32. Vgl. P.D. Gomes, *Over 'natuurgenoeten' en 'onwillige honden'. Beeldvorming als instrument voor uitbuiting en onderdrukking in Suriname 1842-1862* (Amsterdam, 2003) 61-62.
 33. R. Ammerlaan, "'Want al was zijn huid ook zwart, Teërgevoelig was zijn hart". Beeldvorming over zwarten en slavernij in kinderboeken, 1807-1863', 050. *Tijdschrift voor Surinamistiek*, 24 (2005) 39-51. Zie onlangs U. Jansz, 'Hartstocht en opgewondenheid. Kamerdebatten over mensenrechten in de

- koloniën rond 1850', *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis*, (2003) 47-56; U. Jansz, 'Onze natuurgelovigen overzee. De afschaffing van de slavernij in de Nederlandse koloniën als mensenrechtenvraagstuk', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 118 (2005) 497-512. Pas later, vooral na *De negerhut van Oom Tom* (1853), werd in Nederland de negatieve houding tegenover zwarten/slaven gezien als iets typisch Amerikaans, A. van Stipriaan, 'Stilte! Niet storen! De slavernij is afgeschaft', *De Negentiende Eeuw*, 29 (2005) 45-61, aldaar 54.
34. E.O. Grover, *The Sunbonnet babies in Holland* (New York, 1915) 123: 'Children are afraid of the black servant, for he carries a long stick and a great bag'; M.M. Grant, *Windmills and wooden shoes* (Dallas, 1920) 94: 'his black servant'; M.E. Smith, *Holland stories* (New York, 1932 [1913]) 120: 'the (of: his) black man'; F. Carpenter, *Our little friends of the Netherlands Dirk and Dientje* (New York, 1935) 152: 'the black servant'; J. Hart, *Picture tales from Holland* (New York, 1935) 112: 'one faithful Blackamoor servant [...] named Black Piet, and he was as black as he was faithful'; H. van Stockum, *Kersti and Saint Nicholas* (New York, 1940) 29: 'Pieterbaas is the coloured servant'.
 35. *Soerabaiasch-Handelsblad*, 7 december 1938.
 36. Jones, *Saint Nicholas*, 360-361.
 37. J. van Marle, 'De Achilles-hiel van Sint-Nicolaas', *Volkskundig Bulletin*, 22 (1996) 231-238, aldaar 235 (illustratie). Al zijn er uitzonderingen, zoals in Roberts Cove, Louisiana waar, als gevolg van de bemoeienis van een Nederlandse priester in de jaren 1950, Sinterklaas, een kleine Zwarte Piet (met zwart gemaakt gezicht) én de Kerstman hun opwachting maken, www.stnicholascenter.org/Brix?pageID=560. Ook de Nederlandse school in Summit, New Jersey, werd in 2003 door Sinterklaas en zeven Zwarte Pieten bezocht, P. Faber, *Sinterklaas overzee. Avonturen van een reislustige heilige* (Amsterdam, 2006) 100.
 38. J. Helsloot, 'De strijd om Zwarte Piet', in: I. Hoving, H. Dibbits en M. Schrover (red.), *Veranderingen van het alledaagse 1950-2000* (Den Haag, 2005) 249-271, 398-402.
 39. Frijhoff, *Heiligen, idolen, iconen*, 53; voor het begrip 'alledaagse mythologie', zie Korff, 'Hase & Co'.
 40. Op de site van het Jim Crow Museum of Racist Memorabilia in Big Rapids, Michigan, legt de Nederlandse Lulu Helder het racistische karakter uit van Zwarte Piet, www.ferris.edu/jimcrow/question/jan05. Op de Nederlandse school in Summit protesteerde de African-American echtgenote van een Nederlandse man in 2003, zij het vergeefs, tegen de zwarte kleur van de Pieten, Faber, *Sinterklaas overzee*, 102.
 41. *Christian Science Monitor*, 5 december 1997.
 42. Al namen (in ieder geval) in 2001 studenten van verscheidene universiteiten deel aan Halloween in 'blackface disguises'; zij werden daarvoor wel geschorst, D. J. Skal, *Death makes a holiday. A cultural history of Halloween* (New York en Londen, 2002) 145.
 43. Zie voor de moeite die een Amerikaan kan hebben om het sinterklaasfeest te begrijpen, D. Sedaris, *Steek je familie in de kleren* (Amsterdam, 2004) 140-146.
 44. 'Beaverd', 6 december 2004 op www.metafilter.com/mefi/37520; 'I was in shock. The parade [...] was absolutely surreal. The Dutch paint their faces black, dress in the Zwarte Piet costume [...]. Their Santa Claus rides a white horse and adds to the disturbing scene', 'Anthony', 24 maart 2004 op www.awfulgood.com/doa-archives/000212.php.
 45. Eric V. Dose, december 2003 op www.awfulgood.com/doa-archives/000212.php. Toen iemand van Nederlandse komaf op een 'Kindergarten' vertelde over het sinterklaasfeest, aarzelde hij even 'when it came to Zwarte Piet'. 'I downplayed that part of the story, because it sure does not seem to carry well over here. It smacks of racism', Ecko De Vries, 18 december 2003 op www.awfulgood.com/doa-archives/000212.php.
 46. 'I have to admit I am deeply offended', Patrick Chapell, een 'African-American' musicus wonend in Utrecht, *Christian Science Monitor*, 22 december 2005; 'My first reaction to Zwarte Piet was one of absolute horror. [...] the idea of what is essentially blackface struck me as an abhorrent anachronism, bizarre in a modern, "progressive" country', Kevin Lowe, een Canadees wonend in Amsterdam, november 2001 op www.expatica.com/source/site-article.asp?subchannel-id=1&story-id=1658.
 47. Terzijde zij hier opgemerkt dat de hegemonie van een witte Santa Claus geleidelijk en zonder dat er van iets als een protestbeweging sprake lijkt te zijn geweest, doorbroken is. Er zijn kerstkaarten en kinderboeken met een zwarte Santa Claus en hier en daar delen zwarte Santa's geschenken uit, vgl. Barnett, *The American Christmas*, 125; Schmidt, *Consumer rites*, 134. In Kwanzaa, het in de jaren 1960 door radicale zwarten uitgevonden winterfeest als tegenhanger van het kerstfeest, fungeert geen imaginaire geschenkenbrenger. Zie voor Kwanzaa, E. H. Pleck, 'Kwanzaa: An invented Black Nationalist tradition, 1966-1990', *Journal of American Ethnic History*, 20 (2001) 3-28.
 48. *Santa & Pete. A novel of Christmas present and past* (New York, 1998). Ik dank Willem Frijhoff dat hij me enkele jaren geleden op dit boekje geattendeerd heeft.
 49. *NRC Handelsblad*, 3 december 1999, Lucas Ligtenberg. In de woorden van de uitgever: 'through the years, Pete's contribution was forgotten. Now *Santa & Pete* restores the legacy', www.simonsays.com/content/book.cfm?sid=33&pid=504572. Vanuit hetzelfde gezichtspunt schreef Moore ook enkele historische studies, zoals *Fighting for America. Black soldiers, the unsung heroes of World War II* (New York, 2005). Op de vraag waarom Pete onbekend was gebleven, antwoordde Moore: 'There was slavery and the general disregard for Black stories – certainly not stories with Blacks as heroes', *New York Amsterdam News*, 31 december 1998. Of Moore werkelijk gelooft dat een zwarte knecht al eerder in Amerika bekend was, blijft in het midden.
 50. *NRC Handelsblad*, 3 december 1999, Lucas Ligtenberg. Vgl. Frijhoff, *Wegen van Evert Willemsz.*, 765-779.
 51. *Santa & Pete*, 176.
 52. Louis Wittig op www.nationalreview.com/comment/wittig200512220842.asp.

53. *New York Amsterdam News*, 31 december 1998.
54. W. Kim Heron, 24 december 2003 op www.metrotimes.com/editorial/story.asp?id=5770. Vgl. 'It is almost unforgiveable what our culture has done to the incredible story of the real St. Nicholas', dat wil zeggen dat van 'Sinterklaas and Piet the Moor', 'A reader', 6 januari 2000 op de site van www.amazon.com. Al ontbrak twijfel niet geheel: 'It's never really made clear just where such a bizarre legend detailing Santa's little-known partnership may have emerged from. But it's all very fun', Ray Richmond, 3 december 1999 op www.variety.com/review/VE1117907425?categoryid=31&cs=1.
55. *The New York Times*, 20 mei 2000.
56. www.nationalreview.com/comment/wittig200512220842.asp.
57. Robert Fleming, *Essence*, december 1998; Katrina S. Sussmeier uit San Jose, 14 december 1999 op de site van www.amazon.com.

Heiligen of helden

Opstellen voor Willem Frijhoff

ONDER REDACTIE VAN JORIS VAN EIJNATTEN,
FRED VAN LIEBURG EN HANS DE WAARDT

Deze uitgave is mede tot stand gekomen met steun van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, de Van Coeverden Adriani Stichting, de Dr. C. Louise Thijssen-Schoute Stichting, de M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting en het Meertens Instituut.

Het copyright op de afzonderlijke bijdragen berust bij de desbetreffende auteurs en/of hun rechtsopvolgers.

© 2007 Samenstelling en inleiding Joris van Eijnatten, Fred van Lieburg en Hans de Waardt

Omslagillustratie © Courtesy of Museum of M.D. Mallorca;

Ramon Manent/CORBIS

Omslagontwerp Marieke Oele, Almere

www.uitgeverijbertbakker.nl

ISBN 978 90 351 3210 8

Uitgeverij Bert Bakker is onderdeel van Uitgeverij Prometheus